

УДК 342.2.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.24>

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОЛЯГАЮТЬ У НЕЗАКОННІЙ ПРОПАГАНДІ

Пилипець А.Ю.,
*аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0004-9663-9665*

Пилипець А.Ю. Система кримінальних правопорушень, що полягають у незаконній пропаганді.

У запропонованому дослідженні розглядається комплекс кримінально-правових норм, які прямо або опосередковано охоплюють діяння пропагандистського характеру, що визнаються суспільно небезпечними і, відповідно, підпадають під дію норм кримінального законодавства України. Автор висвітлює не лише сучасні підходи до оцінки пропаганди як форми злочинної діяльності, але й піднімає питання про неоднозначність правозастосування в цій сфері, пов'язану, зокрема, з відсутністю чіткого законодавчого визначення самого терміну «пропаганда». За таких обставин існує підґрунтя, коли правоохоронні та судові органи змушені керуватись суб'єктивними оціночними категоріями, що, в свою чергу, створює ризики правової невизначеності.

За таких умов особливої актуальності набуває зіставлення позитивного та негативного тлумачення поняття «пропаганда», яке традиційно у публічному дискурсі трактується подвійно. Так, з одного боку, пропаганда може виступати як інструмент поширення корисної інформації, наприклад, пропаганда здорового образу життя, пропаганда освіти, пропаганда корисних звичок тощо. З іншого боку пропаганда може виступати, як засіб маніпуляції масовою свідомістю, особливо у випадках, коли її зміст спрямований на розпалювання ворожнечі, заклики до насильства або виправдання злочинних режимів. Тобто використання пропаганди з метою нав'язування агресивних політичних та мілітаристських ідей. Саме ця подвійність і ускладнює її правову оцінку, адже межа між реалізацією конституційного права на свободу думки і слова, передбаченого статтею 34 Конституції України, та суспільно небезпечним впливом – доволі тонка.

У зв'язку з цим у роботі було також звернуто увагу на правові позиції Конституційного Суду України, який зазначав, що свобода слова не є абсолютною і може бути обмежена законом в певних випадках. Автор статті звертає увагу на правові критерії, які повинні стати орієнтиром для визначення меж криміналізації пропаганди, особливо в умовах воєнного стану, коли питання інформаційної безпеки стає елементом національної безпеки загалом.

На підставі аналізу норм Кримінального кодексу України, зокрема статей 109, 110, 111-1, 161, 436, 436-1 та 436-2 зроблено спробу окреслити межі системи кримінальних правопорушень, що стосуються пропагандистських дій, а також визначити внутрішню логіку їх розмежування. Поряд з цим висловлюється аргумент щодо потреби законодавчого уточнення понять, які використовуються в рамках цих складів злочину, задля уникнення розширеного тлумачення, що може призвести до порушення принципу правової визначеності, як одного з ключових елементів верховенства права.

Ключові слова: незаконна пропаганда, кримінальні правопорушення, пропаганда, як злочин, пропаганда у кримінальному праві, кримінально – правовий аналіз, кримінально-правова протидія пропаганді.

Pylypets A.Yu. The system of criminal offenses related to illegal propaganda.

In the presented study, a set of criminal law norms is examined, which directly or indirectly encompass propagandistic acts deemed socially dangerous and, consequently, fall under the criminal legislation

of Ukraine. The author not only illuminates contemporary approaches to assessing propaganda as a form of criminal activity but also raises the issue of ambiguous law enforcement in this area, linked, in particular, to the lack of a clear legislative definition of the term “propaganda” itself. Under such circumstances, there is a basis on which law enforcement and judicial bodies are compelled to rely on subjective evaluative categories, which, in turn, create risks of legal uncertainty.

Under these conditions, a comparison of the positive and negative interpretations of “propaganda” becomes particularly relevant, as this concept is traditionally understood in a dual manner within public discourse. On the one hand, propaganda can serve as a tool for disseminating useful information (for instance, propaganda for a healthy lifestyle, education, or beneficial habits). On the other hand, propaganda may act as a means of manipulating mass consciousness, especially when it incites hostility, calls for violence, or justifies criminal regimes. In other words, propaganda can be used to impose aggressive political and militaristic ideas. This duality complicates its legal assessment because the boundary between exercising the constitutional right to freedom of thought and speech, as provided in Article 34 of the Constitution of Ukraine, and exerting a socially dangerous influence is quite thin.

In this connection, the paper also draws attention to the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, which has indicated that freedom of speech is not absolute and can be restricted by law in certain cases. The author of the article highlights legal criteria that should guide the determination of the scope of criminalizing propaganda, especially under martial law, when the issue of information security becomes an element of national security in general.

Based on an analysis of the norms of the Criminal Code of Ukraine, particularly Articles 109, 110, 111-1, 161, 436, 436-1, and 436-2, an attempt is made to outline the boundaries of criminal offenses related to propagandistic actions, as well as to identify the internal logic behind their differentiation. Alongside this, an argument is put forward regarding the need for legislative clarification of the concepts used within these criminal provisions to avoid overly broad interpretations that could violate the principle of legal certainty, one of the key elements of the rule of law.

Key words: illegal propaganda, criminal offenses, propaganda as a crime, propaganda in criminal law, criminal law analysis, criminal law counteraction to propaganda.

Постановка проблеми. Військові конфлікти сучасності все частіше супроводжуються складними інформаційними кампаніями, які мають на меті вплив на масову свідомість, виправдання збройної агресії та силову зміну територіальної цілісності держав. Одним із ключових елементів таких конфліктів є пропаганда, яка використовується для досягнення політичних, соціальних чи військових цілей. Для цього пропаганда застосовується із метою розповсюдження неправдивої інформації, створення соціального хаосу, деморалізації населення та зниження довіри до державних інституцій, власних збройних сил та виправдовування збройної агресії.

В умовах війни російської федерації проти України пропагандистські інструменти стали важливим елементом воєнної агресії, що мають на меті підірвати єдність суспільства та ослабити його здатність протистояти зовнішнім загрозам. Незаконна пропаганда, яка проявляється у формі поширення фейків, закликів до агресивних дій, розпалювання ворожнечі та підтримки тоталітарних ідеологій, перетворюється на потужний деструктивний інструмент.

Однак правове регулювання таких дій стикається з численними викликами. Серед них – відсутність чіткого визначення пропаганди у кримінальному законодавстві України, що ускладнює розмежування між законним вираженням думок і злочинною діяльністю. Такі прогалини у законодавстві дозволяють зловмисникам уникати відповідальності, посиляючись на свободу думки і слова, вираження своїх поглядів та можуть створювати прецеденти неправильного застосування кримінального закону.

Визначення чітких критеріїв для кваліфікації таких дій як злочинів, розмежування злочинів незаконної пропаганди з іншими злочинами, а також розроблення ефективних санкцій за їх вчинення дозволить забезпечити дієвий механізм протидії інформаційним загрозам, не порушуючи права громадян на свободу вираження думок.

Мета статті полягає у дослідженні норм Кримінального кодексу України щодо незаконної пропаганди, з'ясуванні їх ефективності, проблематики кваліфікації інших складів злочинів, пов'язаних із пропагандою та обґрунтуванні напрямів їх вдосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз правової природи пропаганди як кримінального правопорушення є порівняно новим напрямом у вітчизняній юридичній науці. Незважаючи на

наявність окремих публікацій, присвячених захисту інформаційного простору, питання криміналізації пропагандистської діяльності залишаються фрагментарно дослідженими. Українські науковці здебільшого зосереджуються на загальних принципах права, таких як гуманізм, правова визначеність, пропорційність покарання (див. роботи Белова Д.М., Костицького М.В., Колісниченка В.В.).

Міжнародна доктрина пропонує більш системний підхід до аналізу пропаганди у контексті кримінального права. Значний внесок зробив Predrag Dojčinović, який у своїй праці «Propaganda and International Criminal Law: From Cognition to Criminality» розкриває, як мова ненависті та дезінформація можуть сприяти геноциду чи злочинам проти людяності. Також вивчення рішень Міжнародного трибуналу по Руанді (ICTR) і колишній Югославії (ICTY) показує, як пропаганда може кваліфікуватися як підбурювання до злочину.

В Україні кримінальна відповідальність за пропаганду передбачена, різними статтями Кримінального кодексу України, в залежності від контексту конкретного кримінального правопорушення, однак «лідером» правозастосування в умовах воєнного стану є стаття 436-2 Кримінального кодексу України. В сучасній науковій літературі недостатньо розроблено критерії кваліфікації відповідних діянь, що створює ризики надмірної криміналізації або, навпаки, неефективної протидії інформаційній агресії.

Виклад основного матеріалу. Згідно із загальноприйнятих концепцій історичного розвитку суспільства на зміну постіндустріальному суспільству прийшло інформаційне суспільство, однією із притаманних ознак якого є зростання ролі інформації. Таке зростання проявляється, зокрема, у кількості інформації, ролі інформаційних технологій, можливості кожного вільно створювати інформацію, мати до неї доступ та вільно користуватись нею для забезпечення своєї життєдіяльності [1].

Загальновідомим є той факт, що отримувати інформацію на сьогодні можна не тільки із засобів масової інформації таких як газети, телебачення, а й досить просто, не виходячи із власної домівки, з мережі Інтернет, соціальних мереж на кшталт Facebook, телефонним месенджером таким, як Viber, Telegram, WhatsApp тощо.

Очевидним є, що для провадження своєї діяльності засоби масової інформації мають дотримуватися чинних правових норм, які регламентують як правовий статус суб'єктів інформаційної діяльності, так і зміст поширюваних публікацій. Водночас у разі поширення інформації через мережу Інтернет, зокрема у месенджерах та соціальних мережах, практичні механізми контролю за дотриманням цих норм залишаються недостатньо ефективними. Це спричиняє підвищення зацікавленості з боку маргінальних груп, які можуть використовувати згадані платформи для поширення незаконної пропаганди. Тому правоохоронним органам слід приділяти особливу увагу таким проявам, особливо в умовах воєнного стану. У цьому контексті визначення поняття «незаконна пропаганда» набуває вирішального значення для належної правової кваліфікації відповідних діянь.

Щоб розкрити категорію, незаконна пропаганда, слід визначитись із самим поняттям пропаганда.

У західній науковій традиції пропаганду розглядають як форму цілеспрямованої комунікації, що має на меті вплив на сприйняття аудиторії через емоційні заклики, маніпулятивний добір інформації та односторонню подачу матеріалу. Як зазначається в енциклопедичних джерелах, така комунікація часто має політичний або ідеологічний характер і слугує інструментом просування певного наративу [2].

За даними онлайн-словника етимології Etymonline, термін «propaganda» походить від новолатинського *Congregatio de Propaganda Fide* («Конгрегація пропаганди віри»), створеної у 1622 р. і призначеної для поширення католицького віровчення. Надалі значення цього слова розширилося, охопивши будь-яку систематичну діяльність, спрямовану на пропагування певних ідей чи переконань [3].

Враховуючи вищевказане, можна дійти до висновку, що однією із характерних рис пропаганди є систематичність відтворення ідей, спрямованих на досягнення певних цілей.

Разом з тим, баланс правового регулювання інформаційного поля, свободи думки та свободи слова має бути нормативно урегульований, про що не одноразово зазначав Конституційний Суд України.

В Україні свобода слова та вираження поглядів захищається насамперед статтею 34 Конституції України, яка закріплює право кожного громадянина вільно збирати, зберігати, використовувати

вати та поширювати інформацію[4]. Водночас та сама норма Конституції передбачає можливість встановлення законом окремих обмежень цього права — з метою захисту національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, запобігання злочинам, охорони здоров'я населення, захисту репутації чи прав інших людей, запобігання розголошенню конфіденційної або таємної інформації чи підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Тлумачення цієї норми неодноразово розглядалися Конституційним Судом України. Так, у своїх рішеннях (зокрема, у справі № 1-9/2012, № 1-31/2011, 3-154/2019(3522/19)) [5, 6, 7] суд наголошував, що закріплена у статті 34 свобода слова не є абсолютною і може бути обмежена за умови, якщо такі обмеження:

1. Передбачені законом;
2. Спрямовані на досягнення легітимної мети;
3. Є необхідними в демократичному суспільстві (принцип пропорційності).

Саме ці критерії слугують правовою основою для заборони чи обмеження поширення пропаганди, що має деструктивний характер. Конституційний Суд у своїх висновках не вживає спеціального терміну «пропаганда» в однозначному сенсі, але використовує поняття «інформація, яка може загрожувати суспільним інтересам і конституційному ладу».

Підсумовуючи наведене, можна дійти до висновку, що пропаганда, яка проявляється у системному та цілеспрямованому видворенні ідей та переконань, за умови, що такі переконання за своїм змістом мають деструктивний характер, спрямовані на поширення певних наративів та антинаrodnих або антидержавних наративів і незаконною пропагандою.

В такому світлі, кримінально-правові інструменти, боротьби зі незаконною пропагандою відіграють ключову роль правовій політиці держави.

У чинному Кримінальному кодексі України зафіксовано чотири випадки нормативного вживання терміну «пропаганда», що свідчить про його усталену присутність у сфері кримінально-правового регулювання [8]. Це згадування наявне у статті 111-1 (Колабораційна діяльність), статті 299 (Жорстоке поводження з тваринами), статті 436 (Пропаганда війни), статті 436-1 (Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів).

Проте вважати ці норми вичерпними не доводиться, оскільки є ряд інших норм Кримінального кодексу України, в яких хоч і не згадується слово пропаганда, однак їх зміст цілком може охоплювати протидію поширенню деструктивних ідей та наративів, а саме: ст. 109 (Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу), 110 (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) 161 (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками), 436-2 (Виправдовування, визнання правомірною збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників). З цих підстав, слід детальніше зупинитись на запропонованих статтях, для з'ясування їх ролі в системі кримінальних правопорушень, що полягають у незаконній пропаганді.

Стаття 109 Кримінального кодексу України (Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу) охоплює публічні заклики до насильницької зміни влади. Хоча стаття прямо не містить слова «пропаганда», однак у цій статті йдеться про криміналізацію закликів, що можуть мати пропагандистський характер.

Стаття 110 Кримінального кодексу України (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) так само забороняє публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або кордону України. В цій статті як і в попередній, доведення деструктивної пропаганди вимагає дослідження змісту та мети закликів, що є завданням відповідних лінгвістичних експертиз.

Відносно новою статтею, що була введена в дію у 2022 році є стаття 111-1 Кримінального кодексу України (Колабораційна діяльність), що охоплює різні форми свідомої співпраці з державою-агресором. Ця стаття передбачає чітке зазначення терміну пропаганда, що полягає у здійсненні громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності, сюди ж може входити й інформаційна діяльність пропагандистського характеру, спрямована на підтримку збройної агресії.

Пропонується детальніше розглянути статтю 161 Кримінального кодексу України (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігій-

них переконань, інвалідності та за іншими ознаками), яка передбачає відповідальність за публічне розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі. Як вже зазначалось у цій статті пропаганда ксенофобії або «мови ворожнечі» часто відбувається через мережу Інтернет, соціальні мережі, коментарі у месенджерах і включає цілеспрямоване поширення ворожих наративів, особливо за національною ознакою.

Стаття 436 Кримінального кодексу України (Пропаганда війни) є єдиною статтею, де законодавець прямо вживає слово «пропаганда». Однак і тут закон не дає чіткого визначення цього терміну. В статті в черговий раз згадується про публічні заклики та виготовлення відповідних матеріалів.

У статті 436-1 Кримінального кодексу України (Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів) йдеться про заборону поширення символіки тоталітарних режимів. Попри відсутність терміну «пропаганда», фактично дії можуть мати пропагандистське підґрунтя, що проявляється у виправданні чи популяризації тоталітарної ідеології. Звертається увага на поширенні відповідних матеріалів відповідного змісту. Потенційна складність правозастосування цієї статті може полягати у відмежуванні історико-наукових досліджень від дій деструктивної спрямованості.

Беззаперечним і актуальним на сьогодні є правозастосування статті 436-2 Кримінального кодексу України (Виправдовування, визнання правомірною збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників) в умовах активних бойових дій, захисту територіальної цілісності України. Хоча вказана стаття не містить слова пропаганда, однак аналогічний термін міститься у Законі України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [9], яким визначається глорифікація дій рф або її органів формою пропаганди. Тому, однією з найважливіших сучасних норм, що спрямована на протидію деструктивній пропаганді, є стаття 436-2 Кримінального кодексу України. Вказана теза підтверджується також кількістю опублікованих вироків про притягнення громадян за вищевказаною статтею.

Висновки. Система кримінальних правопорушень, що охоплюють прояви незаконної пропаганди в законодавстві України, представлені як конкретними нормами, зокрема ст. 436, 436-1, 436-2 Кримінального кодексу України, так і нормами, що опосередковано передбачають відповідальність за прояви пропагандистських дій спрямованих на посягання на територіальну цілісність, державний суверенітет, дій спрямованих на поширення матеріалів пропагандистського змісту, пропаганди в закладах освіти, за що передбачена кримінальна відповідальність за статтями 109, 110, 111-1, 161 Кримінального кодексу України.

Складність правозастосування може викликати відсутність нормативного визначення пропаганди, що створює загрозу правильності кваліфікації злочинів незаконної пропаганди в органах досудового слідства та суду і як наслідок може призводити до порушення принципу правової визначеності.

Оцінюючи динаміку розвитку кримінального законодавства України у сфері протидії незаконній пропаганді, можна констатувати наявність оперативної та адаптивної реакції держави на виклики зумовлені збройною агресією рф проти України. Запровадження нових норм в системі кримінальних правопорушень, що полягають у незаконній пропаганді яскраво підкреслюють актуальність та важливість нормативного закріплення нових кримінально-правових форм протидії пропаганді.

Беззаперечно, можна констатувати, що стаття 111-1 Кримінального кодексу України дозволяє охопити широке коло діянь пов'язаних із незаконною пропагандою в освітньому та медійному середовищі. Разом із цим стаття 436-2 Кримінального кодексу України є відповіддю на загрози гібридних війн, виправдання збройної агресії проти України, глорифікації учасників такої агресії.

Запровадження таких норм свідчить про еволюцію українського кримінального права в напрямку посилення захисту національних інтересів, забезпеченню адекватної відповіді на сучасні форми незаконної пропаганди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інформаційне суспільство. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Інформаційне_суспільство](https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційне_суспільство) (дата звернення: 07.04.2025).
2. Propaganda. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Propaganda> (дата звернення: 07.04.2025).
3. Etymonline. Propaganda URL: <https://www.etymonline.com/word/propaganda> (дата звернення: 07.04.2025).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 у справі № 1-9/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51> (дата звернення: 07.04.2025).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20.10.2011 у справі № 1-31/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v012p710-11?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 07.04.2025).
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плєскача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини четвертої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 22.01.2020 у справі № 3-154/2019(3522/19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-20#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
8. Кримінальний кодекс України: Закон; Кодекс № 2341-III від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
9. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22.05.2022 № 2265-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення: 07.04.2025).